

Олександр Маєвський, Степан Борчук*

КРЕОЛІЗОВАНІ ТЕКСТИ НА СТОРІНКАХ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ ВИДАНЬ (НА ПРИКЛАДІ ПРОВІДНИХ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ ПРОЕКТІВ СРСР ТА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ)

Проаналізовано ілюстративне наповнення енциклопедичних видань Радянського Союзу та сучасні енциклопедичні проекти Російської Федерації, у тому числі й енциклопедичні онлайн-ресурси. Основну увагу акцентовано на характеристиці використаних редколегією креолізованих текстів, а також публікаціях, присвячених політичним плакату та карикатурі. Розкрито тенденцію використання плакатних аркушів як ілюстрацій енциклопедичних статей. Простежена зміна кількісного та якісного візуального наповнення енциклопедій різних періодів. Суттєву увагу зосереджено на специфіці пояснення терміну «плакат» та «карікатура». Представлено характеристику ілюстративному наповненню та підтекстовкам, які використовуються в якості підписів до плакатних аркушів. Наголошено на певних закономірностях як в радянській енциклопедичній традиції, так і сучасній російській. До загального аналізу наповнення креолізованими текстами залучено і фотографії на яких зафіксовані плакат чи карікатура. В окремих випадках, акцентовано увагу на неприпустимі помилки в атрибуції креолізованої продукції та її авторів.

Ключові слова: енциклопедія, плакат, карікатура, креолізовані тексти, пропаганда, мистецтво, Друга світова війна, інформаційний простір.

Oleksandr Maievskyi, Stepan Borchuk

KREOLIZOVANI TEXT ON THE PAGES OF ENCYCLOPEDIAS (ON THE EXAMPLE OF THE LEADING ENCYCLOPEDIA PROJECTS OF THE USSR AND THE RUSSIAN FEDERATION)

The illustrative content of the encyclopaedic editions of the Soviet Union and modern encyclopaedic projects of the Russian Federation, including encyclopaedic online projects, are analyzed. The main attention is focused on the analysis of the texts used by the editorial board, as well as publications dedicated to the poster and the caricature. The tendency of using posters is revealed as illustrations of encyclopaedic articles. The change in the quantitative and qualitative visual filling of encyclopaedias of different periods is traced. Considerable attention is paid to the specifics of the explanation of the term «poster» and «caricature». The description of illustrative

* **Олександр Маєвський** — кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАН України (Київ, Україна), alexandermaievskyi@gmail.com.

Степан Борчук — доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна), stepan.borchuk@pu.if.ua.

content and subtitles, which are used as signatures to posters, is presented. It is emphasized on certain laws both in the Soviet encyclopaedic tradition and in modern Russian. To the general analysis of filling with creolized texts involved and photographs on which a poster or caricature is recorded. In some cases, attention is paid to the unacceptable mistakes in the attribution of creolized products and its authors.

Key words: *encyclopaedia, poster, caricature, creolized texts, propaganda, art, image, World War II, information space.*

Ілюстративне наповнення популярних енциклопедій представлено як різновид підходів до репрезентації візуальних джерел в енциклопедичному форматі. Вивчення роботи редакційних відділів дає змогу уявити особливості зародження ідеї радянської енциклопедії як ідеологічного феномена, визначити, які саме візуальні образи потрапили у проекти державного рівня. Особлива увага у цьому матеріалі приділена характеристиці довідкових статей про плакат та карикатуру. Це уможливило виявлення залежності їх змісту від політико-ідеологічної кон'юнктури і панівних методологічних підходів.

З радянських енциклопедичних проектів для дослідження обрано «Велику Радянську енциклопедію», яка вийшла у видавництві «Радянська енциклопедія» і вважається найвідомішою та найповнішою енциклопедією, що з'явилася в СРСР. Російські автори неодноразово наголошували, що «ВРЕ» перевершувала тогочасні енциклопедичні проекти, такі як, «Британіка», «Лярусс» та інші. Енциклопедія тричі перевидавалася. Над першим виданням робота тривала з 1926 до 1947 р., видання вміщує 65 тисяч статей, понад 1 тисячу карт та 12 тисяч ілюстрацій. Основною в руслі нашого дослідження слід вважати статтю «Плакат» історика мистецтва і художнього критика Б.М. Нікіфорова¹. Маючи обсяг у 0,5 друкованого аркушу (18866 знаків), вона проілюстрована чотирма репродукціями робіт плакатистів М.А. Долгорукова «Вся влада Радам», Д. Моора «Червоний подарунок білому пану», Н.П. Карповського та Б.І. Дрояронак «Слава героям Великої Жовтневої соціалістичної революції 1917 р.», О.О. Дайнеки «Китай на шляху визволення від імперіалізму». Автор виокремлює плакат у спеціальний вид зображувального мистецтва, яке звернене до широких верств глядачів, зміст плаката, на думку художнього критика, окреслюється найбільш актуальними темами політичного і культурного життя країни. На переконання Б.М. Нікіфорова, плакат є найсильнішим художнім засобом масової політичної агітації і пропаганди. Автор вважає, що таким плакат став в період Великої жовтневої

¹ Большая советская энциклопедия. 1-е издание В 66 томах. Т. 45 / ред. С.И. Вавилов. — М.: Советская энциклопедия, 1940.

соціалістичної революції, яка створила передумови для небувалого розвитку масових форм образотворчого мистецтва. У той же час критик зазначає, що в руках буржуазії плакат є засобом торгівельної реклами і підпорядкований інтересам гонитви за живою або слугує знаряддям обману народних мас з метою політичної боротьби буржуазних партій. Автори «буржуазного» плакату у своєму впливі на глядача застосовують неочікуваний трюк, що викликає почуття страху, подиву, еротичні посили та інші негативні почуття. Під таким кутом автор аналізує плакати Франції, Британії, Німеччини, США і водночас дає позитивну оцінку революційним плакатам Китаю та Іспанії. Однак незважаючи на глибокий екскурс у плакатні традиції зарубіжного плакатного мистецтва, автор вміщує роботи тільки радянських художників-плакатистів.

Друге видання «ВРЕ» з'явилося друком у період з 1950 до 1958р. і вмістило близько 100 тисяч статей, 2362 карти та 40852 ілюстрації.

У другому виданні «ВРЕ» гаслу «плакат»² присвячено дещо менший обсяг, однак чіткіше сформульовано визначення терміну: «Плакат (від пізньо-латинського *placatum* — оголошення) — найбільш масовий вид образотворчого мистецтва, що виконує завдання наочної політичної агітації і пропаганди або ж слугує цілям інформації, реклами, інструктажу, навчання і тому подібне». Автор також виокремлює плакат в особливу форму образотворчого мистецтва, виокремлюючи його від станкового живопису і графіки, наголошує його на його характерних ознаках як то: активне, емоційне звернення до масового глядача (зазвичай, із закликом до певних дій), швидкість і оперативність відгуку на суспільно-політичні події, агітаційну пристрасність, дохідливість, чіткість і лаконічність образів. Автор стратифікує види плакатів та дає кожній групі коротку характеристику: поряд з мобілізаційними, що створювали позитивні, героїчні образи, важливе значення мали сатиричні плакати, які використовували методи карикатури і шаржу. Спеціальні плакати присвячуються виду діяльності, подіям, ювілеям. Декоративні плакати випускаються зазвичай до днів народних свят. У статті автор одним із перших в радянській енциклопедичній традиції відокремлює плакат агітаційний від пропагандистського, пояснюючи їх відмінність: «...окрім агітаційних поширені плакати пропагандистського характеру, з більш докладними зображеннями і текстами, розраховані на тривале розглядання». Як приклад, автор наводить лубок, посилаючись на статтю вміщену у 25-у томі³. До особливих видів плаката автор відносить плакат рекламний та інст-

² Большая Советская Энциклопедия. 2-е издание. В 51 томе / Гл. ред. Б.А. Введенский. — Т. 33. — М.: Большая советская энциклопедия, 1955. — С. 159–161.

³ Большая Советская Энциклопедия. 2-е издание. В 51 томе / Гл. ред. Б.А. Введенский. — Т. 25. — М.: Большая советская энциклопедия, 1954. — С. 440.

руктивний. Щодо формування плаката як самостійного виду мистецтва в Росії стаття містить дані XIX — початок XX століття. Наводиться дата випуску першого революційного плаката — 1901 р. однак відсутня інформація про назву та інші атрибутивні дані. В тексті є посилання на гасла «Вікна РОСТА»⁴ та «Вікна ГАРС»⁵, а також на творче об'єднання Ленінградських художників «Бойовий олівець»⁶.

Вперше у «ВРЕ» у статті «Плакат» наголошується на ролі креолізованих текстів у роки Другої світової війни, а також наводяться імена найбільш визначних художників республік СРСР. На думку автора, в Україні — це В.І. Касіян, та В.Ф. Задорожний, у Білорусі — С.Г. Романов, у Узбекистані — В.Е. Кайдалов. Статтю ілюструють два зображення: Т. Стейнлена «Робітник на будові» — літографія 1903 року та плакат І.Х. Грінштейна до 50-ї річниці з дня смерті А.П. Чехова 1954 року.

Третє видання з'явилося у період з 1969 р. до 1978 р., у ньому вміщено 95279 статей, 524 карти, 3701 портрет та 29120 ілюстрацій. Статтю «Плакат»⁷ підготував М.Л. Іоффе — художник та мистецтвознавець. У тексті деталізується саме визначення: плакат (від. франц. placard — оголошення, афіша, від plaque — наліпити, приклеїти) різновид графіки, одиничний витвір мистецтва. Поява радянського політичного плаката відноситься автором до 1918–1920рр. Стисло прописується історія розвитку плакатного мистецтва у світовій ретроспективі, наводяться імена корифеїв креолізованого мистецтва. Основоположниками радянського плаката вважається М.Л. Іоффе, Д.С. Моор, В.М. Дені, В.В. Лебедев та інші митці. Текст статті постійно супроводжується паралелями: поряд з зарубіжними корифеями плакатного мистецтва наводяться імена радянських художників-плакатистів, які працювали у цьому стилістичному напрямі. Для прикладу, згадуючи Дж. Хартфілда, автор наводить ім'я радянського художника-авангардиста, одного з творців мистецтва кольорового фотомонтажу Г.Г. Клуциса. Завдяки подібним вербальним схемам викладу теоретичного матеріалу текст сприймається у хронологічному вимірі, а наведені прізвища зарубіжних і радянських художників дають можливість розширити фактологічну базу. У порівнянні з попередніми виданнями стаття М.Л. Іоффе проілюстрована найбільшою кількістю зображень, причому тут представлені не лише роботи радянських плакатистів,

⁴ Большая Советская Энциклопедия. 2-е издание. В 51 томе / Гл. ред. Б.А. Введенский. — Т. 30. — М.: Большая советская энциклопедия, 1954. — С. 601.

⁵ Большая Советская Энциклопедия. 2-е издание. В 51 томе / Гл. ред. Б.А. Введенский. — Т. 30. — М.: Большая советская энциклопедия, 1954. — С. 601.

⁶ Большая Советская Энциклопедия. 2-е издание. В 51 томе / Гл. ред. С.И. Вавилов. — Т. 5. — М.: Большая советская энциклопедия, 1950. — С. 369.

⁷ Большая советская энциклопедия. 3-е издание в 30 т. / Гл. ред. А.М. Прохоров. — М.: Сов. энцикл., 1969–1978. — С. 613–615.

а й зарубіжних. 15 репродукцій плакатів відповідають хронологічним та стилістичним відрізкам розвитку мистецтва. Зокрема, представлені роботи А.П. Апсіта «Грудьми на захист Петрограду!» (1918 р.), Д.С. Моора «Врангель ще живий, добий його без пощади» (1920 р.), Е.Р. Вайса реклама журналу (1899 р.) Джона Хартфілда «Кров і залізо» (1934 р.), М.М. Черемних «Щоб з цієї лапи випав ніж, антифашистського фронту сили примножуй!» (1938 р.), М.П. Акімова театральний плакат (1930 р.), виставковий плакат (1970 р.), В.С. Іванова «На Захід!» (1943 р.) О.О. Дайнеки «Фізкультурниця» (1933 р.), О.М. Родченко рекламний плакат (1923 р.), кіноплакат (1929 р.), І. Богданова ескіз плаката «Універсіада» (1960 р.), Є.С. Цвіка «Збережемо пам'ятники культури!» (1967 р.), І. Тоїдзе «Батьківщина-мати кличе» (1941р.), Т. Трепківського «Ні!» (1952 р.).

Оскільки проект «ВРЕ» продовжив своє існування, вийшовши в електронну інформаційну площину — у 1998 р. розпочалося оцифрування статей третього видання. Електронна версія Енциклопедії 2001 р. містить всі матеріали оригіналу. До її складу увійшло: 95279 статей, 29120 ілюстрацій, 3701 портрет; 524 кольорові карти. Весь цей масив інформації в алфавітному порядку розміщений на трьох CD-ROM дисках.

14 жовтня 2002 р. Президент Росії В.В. Путін підписав указ № 1156 «Про видання Великої російської енциклопедії», який скасував аналогічний указ Б.М. Єльцина. Головою науково-редакційної ради з видання Великої російської енциклопедії був призначений президент Російської академії наук академік РАН Ю.С. Осипов⁸. 2005 року вийшов перший нумерований том.

1 квітня 2016 року було відкрито сайт BigEnc.Ru, зі статтями які містяться у виданих томах енциклопедії. У грудні 2017 року вийшов друком останній (35-й) том «ВРЕ».

Сайт BigEnc.Ru, містить 12 тисяч статей з виданих томів Великої російської енциклопедії. Стаття «Плакат» дає пояснення походження терміну від франц. *placard* — оголошення, афіша і дає визначення, що плакат — це вид зображувального мистецтва, який на відміну від афіші, створюється з агітаційною, рекламною чи навчальною метою. Цей матеріал — невеликий за обсягом і містить лише одну ілюстрацію — репродукцію плаката В.С. Іванова «Слава російському народу — народу — богатирю, народу — творцю!». 1946 р. Однак в тексті є гіперпосилання на статті — «афіша», «фотомонтаж», «комп'ютерна графіка», «карикатура», «шарж», «літографія», «вікна ТАРС», «вікна РОСТА», а також посилання

⁸ Указ президента Российской Федерации № 647 от 02.05.1996 «Об издании Большой российской энциклопедии» [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&prevDoc=102078263&backlink=1&&nd=102041091>.

на багатьох художників, які працювали в плакатному мистецтві. Стаття «Карикатура» вміщує 5 ілюстрацій за різні періоди. Одна з них — робота Кукриніксів 1944 р. «На прийомі у біснுவатого фюрера».

Наступним енциклопедичним проектом для аналізу обрано «Історію Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941–1945»⁹ в шести томах. Цей проект розроблявся колективом наукових співробітників відділу історії Великої Вітчизняної війни Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Видання вміщує масивний ілюстративний матеріал, кожна частина виокремлюється графічним зображенням. Разом з картами присутні кольорові та чорно-білі ілюстративні додатки у вигляді репродукцій картин, фотоматеріалів, плакатів. У першому томі як кольорову ілюстрацію використано відому роботу Кукриніксів «Початок...» 1959 р. Як візуальне інформативне джерело залучено плакати, що у хронологічній послідовності дають можливість сформулювати уявлення про ту чи іншу подію або явище: «За що загинуло 10 000 000?» — антивоєнний плакат 1929 р., що засуджував безглуздість людських жертв Першої світової війни, а також викривав наслідки війни. «30 мільйонів безробітних — підсумок 1931 року» — плакат, виданий у Відні під час світової економічної кризи 1931 року. Поряд з політичними агітаційними плакатами наводяться приклади й рекламних плакатів періоду Другої світової війни. Незрідка перед атрибуцією зображення автори дають власну оцінку змістовій складовій, як у випадку з рекламним німецьким плакатом «Літаки Ернеста Хейнкеля» 1940 р. Плакат складається з двох умовних частин — зображення літаків під час бомбардування населеного пункту, логотипу компанії Хейнкель та текстової складової у якій відзначено літаки Хейнкель-111 під час бомбардувань міст Польщі, Великобританії, Бельгії, Голландії і Франції. Перед назвою зображення упорядник вказує що це — «реклама продавців смертю». Для ілюстрації найбільш знакових подій залучаються і фотомонтажі. Згадка про Лейпцизький процес знайшла свій іконографічний вимір у фотомонтажі художника Д. Гартфільда «Ви боїтеся моїх запитань, пане міністр-президент?». В окремих випадках плакати не виступають центральними композиційними елементами візуальної композиції, а доповнюють її, відіграючи другорядну роль. Найяскравіше це проявляється на фотографіях процесій, мітингів, зборів. Фото учасників події доповнюють транспаранти та плакати. Прикладом може слугувати світлина з мітингу робітників Нью-Йорка 1936 р., Що зафіксувала учасників маршу з плакатом, який стверджував: «Пролетаріат може знищити війну».

⁹ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945 гг. (в 6 томах). — М.: Воениздат, 1960–1965.

Другий том енциклопедії вміщує значну кількість візуального матеріалу, окреме місце серед якого посідають креолізовані тексти агітаційно-пропагандистського характеру. Серед кольорових репродукцій представлені: плакат Б. Мухіна «Дух Великого Леніна» (1942), знаменитий плакат І. Тоїдзе «Батьківщина-Мати кличе!» (1941), Б. Мухіна «Захистимо рідну Москву» (1941), карикатура Кукриніксіс «Кліщі в кліщі» (1941), І. Тоїдзе «За Батьківщину-Матір!» (1943), М. Жукова «Бий насмерть!» (1942), В. Корецького «Наші сили незліченні» (1941), М. Смоляка «Воїну — визволителю слава!» (1951). Серед чорно-білих ілюстрації варто виокремити 4 вставки, на яких розміщено по два плакати: Д. Шмарінова «Всі сили на захист міста Леніна!» (1941), М. Авакумова і В. Щеглова «Завоювань жовтня не віддамо!» (1941), Кукриніксіс «Нещадно розіб'ємо і знищимо ворога!» (1941), малюнок Б. Єфімова «Їх фірер» (1942), В. Дені «Обличчя гітлеризму» (1941), малюнок Б. Єфімова «Новий порядок» (1942), Д. Моора «Ти чим допоміг фронту?» (1941), В. Іванова і О. Бузова «Хто з мечем до нас увійде, від меча й загине!» (1942).

Серед ілюстрацій 3-го тому вміщені три плакати В. Іванова: «Наш прапор — прапор перемоги!» (1943), «На захід» (1943), «П'ємо воду рідного Дніпра, будемо пити з Прута, Німану і Бугу!» (1943).

У 4-му томі представлена світлина, на якій група бійців роздивляються плакат-карикатуру «Доб'ємо німецького звіра в його власній берлозі» (1944), а також два плакати: М. Голубчикова «Слава Червоній Армії, що визволяє рідну землю від німецько-фашистських загарбників!» (1944) і Л. Голованова «Дійдемо до Берліну!» (1944).

5-й том ілюструють плакати В. Корецького «Новими перемогами прославимо наші бойові знамена» (1944), В. Іванова «Підніmemo над Берліном прапор перемоги!» (1945), Л. Голованова «Червоній армії — слава!» (1946).

У 6-му томі використані плакати О. Волошина «Під знаменом Леніна — вперед до перемоги» (1941), В. Клімашина «Перемогли в боях — переможемо і труді!» (1945), П. Караченцова «Урал фронту» (1942), М. Авакумова «Більше металу — більше зброї!» (1941), І. Тоїдзе «За Батьківщину-Матір!» (1943), М. Павлова «Клянемося захищати до останньої краплі крові великі завоювання Жовтня!» (1942), М. Смоляка «Воїну — визволителю слава!» (1950), М. Авакумова і В. Щеглова «Завоювань жовтня не віддамо!» (1941), М. Жукова, В. Калімашина «Клянемося мстити гітлерівським загарбникам!» (1943), І. Тоїдзе «Звільнимо Європу від ланцюгів фашистського рабства!» (1945), та плакат «Привіт Червоній Армії» (1945), авторство якого колегія проекту приписала «Мелантріху». Також використана світлина, на якій зображено чоловіка на фоні плаката О. Кокорекіна «Бий фашистського гада» (1941) й підтекстовка до фото — «В народне ополчення». На одній зі світлин фігурує і кіноплакат «Пере-

мога за нами» з підтекстовкою «Демонстрація бойового кінозбірника у кінотеатрі «Центральний» (Москва, 1941 р.), плакат В. Щеглова (1945). Видання вміщує масив листівок, фото транспарантів та малюнків, а також низку репродукцій та фрагментів картин.

Плакатам присвячено фрагмент у статті «Військовий друк», авторство якої належить М.Ю. Мягкову, в сучасній російській енциклопедії «Велика Вітчизняна війна 1941–1945»¹⁰ під загальним керівництвом О.О. Чубарьяна. Характеризуючи види агітаційно-політичної та інформаційної літератури, автор поряд з військовими періодичними виданнями та листівками підкреслює і мобілізаційно-пропагандистське значення плаката. Позичуючи його як окремий вид друкованої агітаційно-пропагандистської продукції, М.Ю. Мягков наголошує на тому, що у роки Другої світової війни плакат був найдоступнішим видом інформативного зображувального мистецтва з найвищим рівнем візуального потенціалу для мобілізації. Серед наведених зразків плакатного мистецтва, залишається тенденція, започаткована ще в радянських енциклопедіях — як приклади наводити найбільш тиражовані та впізнавані роботи класиків плакатного мистецтва. У такий спосіб репрезентовано твори Кукриніксів «Нешадно розіб'ємо і знищимо ворога!» та «Б'ємося ми здорово, колемо відчайдушно — онуки Суворова, діти Чапаєва», В. Корецького «Воїн Червоної армії, врятуй!», Д. Шмарінова «Відомсти!», І. Тоїдзе «Батьківщина-мати кличе!», згадуються роботи «Вікон ТАРС» та плакат-газета «Велика Вітчизняна війна».

Ця ж стаття М.Ю. Мягкова розміщена і на російському електронному онлайн-ресурсі «Енциклопедія «Світова Історія» (<https://w.histrf.ru>)¹², що функціонує як відкрите електронне інформаційно-довідкове освітнє середовище зарубіжної та вітчизняної історії. Для ілюстрації куратором наповнення було обрано плакат В. Корецького «Воїн Червоної армії, врятуй!». Що характерно, маючи практично необмежені можливості для репрезентаційного візуального матеріалу на онлайн-платформі, куратори проекту не навели жодного прикладу плакатної графіки в статті «Пла-

¹⁰ Великая Отечественная война. 1941–1945: Энциклопедия. 2-е изд., испр. и доп. // Отв. ред. А.О. Чубарьян; редактор, руководитель авторского коллектива М.Ю. Мягков. М.: Олма Медиа Групп, 2015.

¹¹ Мягков М.Ю. Военная печать [Электронный ресурс] / М.Ю. Мягков // Энциклопедия Всемирная история — Режим доступа до ресурсу: https://w.histrf.ru/articles/article/show/voiennaia_piechat_listovki_plakaty.

¹² Мягков М.Ю. Военная печать [Электронный ресурс] / М.Ю. Мягков // Энциклопедия Всемирная история — Режим доступа до ресурсу: https://w.histrf.ru/articles/article/show/voiennaia_piechat_listovki_plakaty.

кат»¹³. Посилання на літературу 1960–1970 рр., що зважаючи на сучасні світові тенденції розвитку та осмислення такого джерела як плакат, видається дещо архаїчним. Стаття не осучаснена і перенесена з «Великої Російської енциклопедії» про що свідчить посилання та міжнародний символ авторського права. Така ж ситуація спостерігається і в публікаціях С.М. Грачової «Вікна ТАРС» та «Вікна РОСТА», які лишилися не проілюстрованими, що є нонсенсом з огляду на їхній зміст.

До 9 травня 2015 р. Міністерству оборони РФ було поставлене завдання написати історію «Великої Вітчизняної війни»¹⁴. Спеціально сформований під це державне замовлення авторський колектив об'єднав близько 200 фахівців різного профілю, підпорядкованих голові проекту А.Е. Сердюкову. 12-ти томник вміщує значний масив ілюстративного матеріалу. Оскільки структура є цілісним полотном, то плакат виступає наочною ілюстрацією окремих розділів. У 2-му томі «Походження і початок війни»¹⁵ для ілюстрації розділу «Передові рубежі оборони СРСР. Введення радянських військ на територію Західної України і Західної Білорусії» наведено твір В. Іванова «Подати руку допомоги братнім народам Західної України і Західної Білорусії — наш священний обов'язок!». Однак, плакат представлений у чорно-білому варіанті, у той час як тиражувався він у повнокольоровому форматі. Також з незрозумілих причин не вказана дата виходу плаката — 1939 р. і його автор, у той час, як найбільшу кількість плакатних ілюстрацій вміщує підрозділ «Політична робота в Збройних силах» де вказано і дату виходу плакатів і їх авторів. Але і тут трапляються деякі неточності: так, під репродукцією плаката «Наше діло праве, перемога буде за нами!» 1941р. Володимира Серова — ініціали А.А. Схожа ситуація і з ініціалами Віктора Борисовича Корецького під плакатом «Наші сили незліченні» (1941) та «Вставай до лав фронтових подруг. Дружинниця — бійцю помічник і друг!» (1941), де на перше місце в ініціалах поставлено побатькові, а співавторка плакату Гіцевич Віра Адамівна представлена як чоловік. Помилку допущено і в ініціалах Крилова Порфирія Микитовича під плакатом Кукриніксів «Нешадно розіб'ємо і знищимо ворога!» (1941) та «Б'ємося ми здорово, колемо відчайдушно — онуки Суворова, діти Чапаєва» (1941). Невірне написання прізвище допущено і в прізвищі Н.М. Ватоліної під плакатом «Більше хліба для фронту і тилу. Прибрати урожай повністю!» (1941),

¹³ Плакат [Електронний ресурс] // Энциклопедия Всемирная история — Режим доступу до ресурсу: <https://w.histrf.ru/articles/article/show/plakat>.

¹⁴ Великая Отечественная война 1941–1945 годов. В 12 т. — М.: Кучково поле, 2012. — 1008 с., 24 л. ил., ил.

¹⁵ Великая Отечественная война 1941–1945 годов. В 12 т. Т. 2. Происхождение и начало войны. — М.: Кучково поле, 2012. — 1008 с., 24 л. ил., ил.

невірний ініціал і під атрибуцією плаката «Все для фронту! Все для перемоги!» (1941) Л.М. Лисицького. Поряд з тим подано і плакати, в атрибуції яких помилки відсутні: «Смерть фашистській гадині!» (1941) О.О. Кокорекін, «Боець, який опинився в оточенні. Борись до останньої краплі крові!» (1941) А.Д. Кокош, «Ти чим допоміг фронту?» (1941) Д.С. Моор, «Замінімо!» (1941) В.О. Серов.

Третій том «Битви і бої, що змінили хід війни» містить вісім репродукцій наймасовіших радянських плакатів 1941–1942рр. У підрозділі «Внесок спеціальної пропаганди в розгром ворожих угруповань»¹⁶ подано позитивну оцінку плакату як форми пропагандистського і психологічного впливу на противника. У 4-у томі «Звільнення території СРСР. 1944 рік»¹⁷ налічується 16 плакатних репродукцій 1944 р., 5-у — 8 плакатних репродукцій 1945 р., а в підрозділі «Спеціальна пропаганда в завершальних кампаніях Другої світової війни» розкриваються особливості продукування візуально-пропагандистських матеріалів Головпуром РСЧА для Румунії, Угорщини, Чехословаччини і Польщі, наводяться кількісні показники політичної креолізованої продукції та дається позитивна оцінка впливу цього продукту на цивільне населення та військовослужбовців. 6-й том «Таємна війна. Розвідка і контррозвідка в роки Великої Вітчизняної війни»¹⁸ вміщує десять плакатів, які відповідають його тематиці і створені 1941 р. — на початку 1942 р. 7-й том «Економіка і зброя війни»¹⁹ вміщує 23 різні за хронологією плакати, але об'єднані двома провідними темами: праця в тилу на користь фронту та допомога пораненим бійцям. 8-й том «Зовнішня політика і дипломатія радянського союзу в роки війни»²⁰ містить 13 плакатних ілюстрацій, об'єднаних єдиною тематикою — спільні дії союзників наближають кінець війни та знищують агресора на його ж території. У 9-му томі «Союзники СРСР по антигітлерівській коаліції» виокремлено вісім плакатів під заголовком «Плакати союзників по антигітлерівській коаліції». Проте ілюстрації не атрибутовані, не вказано авторство цих робіт, час їх створення і навіть країна походження

¹⁶ Великая Отечественная война 1941–1945 годов. В 12 т. Т. 3. Битвы и сражения, изменившие ход войны. — М.: Кучково поле, 2012. — 864 с., 26 л. ил., ил. — с.740

¹⁷ Великая Отечественная война 1941–1945 годов. В 12 т. Т. 4. Освобождение территории СССР. 1944 год. — М.: Кучково поле, 2012. — 864 с., 22 л. ил., ил.

¹⁸ Великая Отечественная война 1941–1945 годов. В 12 т. Т. 6. Тайная война. Разведка и контрразведка в годы Великой Отечественной войны. — М.: Кучково поле, 2013. — 864 с., 26 л. ил., ил.

¹⁹ Великая Отечественная война 1941–1945 годов. В 12 т. Т. 7. Экономика и оружие войны. — М.: Кучково поле, 2013. — 864 с., 20 л. ил., ил.

²⁰ Великая Отечественная война 1941–1945 годов. В 12 т. Т. 8. Внешняя политика и дипломатия Советского Союза в годы войны. — М.: Кучково поле, 2014. — 864 с., 24 л. ил., ил.

залишається для пересічного реципієнта невідомою. Проте у підрозділі «Американське суспільство в роки війни» детально пояснюється походження плакатного образу клепальниці Розі²¹, однак класичні плакати з цим образом для унаочнення тут відсутні. 10-й том «Держава, суспільство і війна» вміщує 17 репродукцій плакатів, а також фото художників за роботою, плакатні стенди на передовій, в окупованих та визволених містах. І тут атрибуція залишається неповною: не вказано рік, автор, а подекуди й місто, де зроблено фото. В тексті наводяться дані про кількість плакатів створених радянськими плакатистами, історії авторів підтекстовок, а також роль і місце плакатної пропаганди у формуванні інформаційного простору. 11-й том проілюстрований одинадцятьма плакатами та світлинами з зображенням плакатів. При цьому визначається роль і місце візуальної пропаганди і плаката, зокрема наголошується на постанові Політбюро ЦК ВКП (б) від 31 травня 1944 «Про організацію Бюро з пропаганди на ворожі і окуповані ворогом країни», в якій містилися вимоги «сконцентрувати керівництво справою пропаганди, спрямованої на ворожі і окуповані країни», «організувати в складі Радінформбюро Бюро з пропаганди на ворожі і окуповані ворогом країни, призначити начальником бюро С.А. Лозовського, а його заступником А.А. Смирнова»²², а також підкреслювалася важлива роль візуалізації пропагандистських установок шляхом продукування та поширення плакатної продукції. У 12-му томі «Підсумки і уроки війни» опубліковано репродукції 10 плакатів, а також детальний аналіз агітаційно-пропагандистської роботи радянської ідеологічної машини, спрямованої на формування морально-психологічних цінностей радянської людини, та архетипних образів «ворога» і «друга». Детально аналізується психологічний зміст плаката І. Тоїдзе «Батьківщина-мати кличе!», та відзначається високий рівень нацистської пропаганди, яка на думку авторів була доведена майже до ідеалу²³. Таким чином, для аналізу використання креолізованих текстів на сторінках енциклопедичних видань були обрані найбільш знакові проекти радянського періоду, та сучасні, у тому числі й енциклопедичні інтернет-проекти Російської Федерації.

Грунтуючись на аналізі креолізованих текстів, які було залучено в енциклопедичних проектах, можна зробити висновок, що як у радян-

²¹ Великая Отечественная война 1941–1945 годов. В 12 т. Т. 9. Союзники СССР по антигитлеровской коалиции. — М.: Кучково поле, 2014. — 864 с., 24 л. ил., ил. — С. 518.

²² Великая Отечественная война 1941–1945 годов. В 12 т. Т. 11. Политика и стратегия Победы: стратегическое руководство страной и Вооруженными силами СССР в годы войны. — М.: Кучково поле, 2015. — 64 с., 24 л. ил., ил. — С. 599.

²³ Великая Отечественная война 1941–1945 годов. В 12 т. Т. 12. Итоги и уроки войны. — М.: Кучково поле, 2015. — 864 с., 24 л. ил., ил. — С. 125.

ських, так і в сучасних енциклопедіях, можна знайти незначну кількість публікацій, присвячених креолізованим текстам та їх авторам. Аналіз плакатного твору в енциклопедіях військово-історичного напрямку взагалі відсутній, а сам плакат здебільшого використовується з метою ілюстрації певних подій та явищ того чи іншого періоду. Найбільша кількість плакатних ілюстрацій припадає саме на період Другої світової війни. Як виняток, можна відзначити 12-ти томне видання «Велика Вітчизняна війна», який на сьогоднішній день є лідером серед видань такого змісту, за кількістю використаних плакатних репродукцій у своєму сегменті, однак, цінність цього матеріалу дещо розмивається значною кількістю помилок в атрибуції, що є неприпустимим для проектів такого масштабу. Відсутність пояснень історії плакатного образу та історії автора також є свідченням низької якості редакторської роботи. Що ж до класичного енциклопедичного формату, то статті, які власне роз'яснюють сам термін «плакат», — переважно однотипні, подекуди з незначними корективами передруковуються з радянських енциклопедій. Те саме стосується й обраних візуальних прикладів, — що тиражуються в кожному наступному енциклопедичному виданні. Можливості, які відкриває інтернет-площина для розміщення необмеженої кількості зображувального матеріалу, повною мірою не використовується, а інформація переважно з мінімальними доповненнями копіюється з видань 50–60-х років.

REFERENCES

1. Chubaryan, A. O. (Ed.). (2015). *Velikaya Otechestvennaya voyna. 1941–1945: Entsiklopediya*. Moskva: Olma Media [in Russian].
2. Pospelov, P. N. (Ed.). (1960–1965). *Istoriya Velikoy Otechestvennoy voyny Sovetskogo Soyuzu 1941–1945 gg.* Moskva: Voenizdat [in Russian].
3. Prokhorov, A. M. (Ed.). (1969–1978). *Bolshaya sovetskaya entsiklopediya: v 30 t.* Moskva: *Sovetskaya Entsiklopediya* [in Russian].
4. Shmidt, O. Yu. (Ed.). (1926–1947). *Bolshaya sovetskaya entsiklopediya: v 66 t.* Moskva: *Sovetskaya entsiklopediya* [in Russian].
5. Syerdyukov, A. E. (Ed.). (2012–2015). *Velikaya Otechestvennaya voyna 1941–1945 godov.* (Vol. 1–12). Moskva: Kuchkovo pole [in Russian].
6. Vavilov, S. I. (Ed.). (1949–1958). *Bolshaya sovetskaya entsiklopediya: v 51 t.* Moskva: *Bolshaya sovetskaya entsiklopediya* [in Russian].

Дата надходження до редакції: 3.11.2017.